

Nacrt tranzicije u kapitalističkoj nacionalnoj državi kao projekat liberalnog proleća, odnosno *killing us softly* na slovenački način

Gal Kirn

„Zbog čega sam“, pitao se gospodin K., „u trenutku postao nacionalista? Zato što sam sreo drugog nacionalistu. I upravo zato moramo iskoreniti glupost, jer ona zaglupljuje sve koji sa njom dođu u dodir.“

Bertolt Brecht [Brecht], *Priče o gospodinu Kojneru*

Uvod: ideologija tranzicijskih studija?

Jedna od najproblematičnijih teza tranzicijske literature, koja se u postsocijalističkom kontekstu javlja od kraja devedesetih do danas, je sledeća: *za istraživanje „demokratskog prelaza“, odnosno „demokratske revolucije“ potrebna je analiza kraja osamdesetih godina i njegovog ishoda u višestranačkom sistemu i tržišnoj ekonomiji koja je Sloveniju postavila na političku mapu puteva konsolidacije demokratije.*¹ Različite analize, memoari uglednih političara² i kulturnih disidenata govore o nužnosti takvog razvoja; o prirodnoj evoluciji koja doživljava svoj klimaks sa svetim događajem slovenačkog osamostaljenja, koji je ispunio hiljadugodišnje snove malog naroda. Sve što se dogodilo, i što će se dogoditi, meri se isključivo kroz nacionalnu prizmu i ekonomsku uspešnost. Bez i najmanje sumnje možemo dokazati da je raspadom Jugoslavije u Sloveniji počeo duvati drugačiji vetar: iz biblioteka je počišćena komunistička literatura, a navođenje imena i dela Karla Marksa [Karl Marx] je postalo jeretički čin. Bliža jugoslovenska istorija je bačena na smetlište, odnosno osuđena na sivu totalitarnu prošlost. Istovremeno je nastala prava gomila studija i emisija koje su proizvodile diskurs nacionalne tradicije. Njihova namena je bila prosta: ako tradicija nije postojala, trebalo ju je izmisliti. U nacionalnom zanosu su se istakla i izvela dva ključna projekta nove države: nacionalno pomirenje³ – oprost fašistima (lokalnoj kolaboraciji iz Drugog svetskog rata) i tranzicija u tržišnu ekonomiju – prelaz u kapitalističku društvenu

---

¹ Najobimnije zbornike o slovenačkom prelazu uredili su Danica Fink-Hafner i Miro Haček, *Demokratični prehodi*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2000.

² Mnogo memoara, od Janšinih *Okopa* do Dimitrija Rupela...

³ Tom ideologijom vladajuće klase bavili smo se na drugom mestu, posebno vidi: „Spomin na partizane ali misel na partizane“, *Muzej na cesti*, Ljubljana: Moderna galerija, 2009.

formaciju. To je značilo strateško vezivanje za Zapad, otklon od krvavog Balkana s kojim bi nas manje toga vezivalo nego razdvajalo. Na kraju, mi Slovenci nemamo nikakva posla sa ratovima i ekstremnim nacionalizmima. *Evropa ili Balkan* – to je bila ključna ideološka i rasistička alternativa koja se odigravala na političko-ideološkoj sceni.⁴ Ostati na Balkanu značilo je ekonomsko nazadovanje i neuspešni multikulturalizam, dok je u Evropi sijalo svetlo napretka i blagostanja. Nakon decenija života u Jugoslaviji, slovenačka narodna svest zablistala je u punom sjaju. Zavladao je konsenzus koji se kasnije pretočio u kratku formulu: *dom u Evropi, bezbednost u NATO*. Budućnost je bila odlučena, istorija se bližila svome kraju. Kako su to rado govorili pripadnici DEMOS-a:^{5*} bilo je to vreme narodne sloge i vreme bez konflikata, a na prvom mestu je bio zajednički interes Slovenaca. Pored kulturnog pročišćenja, projekat slovenačke tranzicije devedesetih morao je dobiti i materijalne osnove. Sveslovenački interes se počeo oslanjati na liberalnu agendu koja je uspostavljala sledeće institucije: pravno vlasništvo, poštovanje vladavine zakona (ne više samoupravnog, već liberalnog!), višestranački parlamentarni sistem, podsticanje privatne inicijative i preduzetništva, te preraspodela društvenog bogatstva. Sve te institucije su ključne u metodološkom testiranju izdržljivosti i moći demokratskog prelaza.^{6**} Naravno da su ti „prirodni“ procesi bili preneti sa Zapada i u tom smislu išli u susret zapadnom orijentalizmu koji još uvek određuje meru demokracije. Vladajuće klase i stručnjaci su takva međunarodna merila upotrebljavali pri uvođenju nužnih reformi i pokušavali ubediti ljude kako smo zaostalo društvo, te da će nas pregaziti vreme ukoliko se brzo ne priklonimo...

Iako treba priznati da se tranzicija na Istoku drugačije odvijala od one u postjugoslovenskom kontekstu, u većini postsocijalističkih država je preovladala liberalna ortodoksija. Potpuno otvaranje nacionalnih ekonomija „stranim investicijama“ je u različitim kontekstima imalo slične učinke: oštre klasne antagonizme, rasprodaju državnog bogatstva i visoku nezaposlenost. Došlo je do demontaže socijalne države, krčenja političkog prostora koji je bio zasaden u vreme socijalizma i novih politika isključivanja, pošto su na tapetu bili pre svega mladi, žene, manjine i migranti. *Šok terapija, odnosno šok kapitalizam*,⁷ zahtevao je

---

⁴ Za značajnije proučavanje slovenačkog nacionalizma vidi Močnikove teze o razlikovanju Balkana i Evrope (u: *Tri teorije*, Ljubljana: založba cf/., 1999; srpski prevod: Rastko Močnik, *Tri teorije*, Beograd: Centar za savremenu umetnost, 2003). Vidi takođe i njegovu sociološku analizu posledica tranzicije (<http://www.eurozine.com/articles/2003-03-20-mocnik-en.html>).

⁵ Posle prvih izbora za slovenački parlament, koalicija DEMOS (različite stranke koje su nastupile protiv Saveza komunista Slovenije, odnosno kasnije protiv reformisane liste socijalnih demokrata) preuzima vlast.

* Demokratska opozicija Slovenije – Demokratska opozicija Slovenije. (prim. prev.)

⁶ Mnogi autor pozivaju se na Lincovu [Linz] studiju iz 1992.

** Odlučili smo se za reč *prelaz* jer nam ona otvara mogućnost istorijsko-materijalističkog zahvatanja tzv. demokratskih promena, odnosno tranzicije iz socijalizma u kapitalizam. Prelazne formacije i načini proizvodnje predstavljaju posebno mesto u teoriji istorije kakvu imamo od Marksovog zasnivanja istorijskog materijalizma regionalnom disciplinom koju nazivamo *Kritika političke ekonomije*. (prim. prev.)

⁷ Za teorijsku obradu strategije šok kapitalizma vidi: Naomi Klein, *Shock doctrine*, London: Penguin press, 2008. [srpsko izdanje: Naomi Klajn, *Doktrina šoka*, Beograd: Samizdat B92, 2009.]

visoke izdatke koji su se uglavnom odlivali u inostranstvo i koji su nedvosmisleno pomagali pri procesu reprodukcije domaće vladajuće klase. Bilo bi pogrešno reći da su postsocijalističke formacije samo sledile zapadni recept – bez sumnje ih moramo nagraditi posebnim zaslugama za uništenje socijalističkog nasleđa (lustracija i specifična politika sećanja). Osim jeftine nostalgije i komodifikacije socijalističkog sećanja, od prošlosti nije mnogo toga ostalo. Neoliberalni recepti su tako u novim okolnostima zadobili lokalne specifičnosti kojima ne treba odricati inovativnost. Pored nevidljive ruke tržišta i demontaže socijalne države, ti recepti su bili prožeti antikomunističkom ideologijom, ekstremnim nacionalizmom i verskim preporodom. Demokratičnost novih politika i prelaza se jasno meri njihovim učincima, pa je za očekivati da je svaka tvrdnja o demokratičnosti na teškom iskušenju.

U tom smislu ne treba zaboraviti da neke od tih ideja nisu bile nepoznate u socijalističkoj Jugoslaviji. Svoju ideološku podlogu i naboj s kraja osamdesetih, na začetku tobožnje tranzicije (tačnije prelaza), nove elite su crple iz ostavštine frakcijskih borbi unutar Saveza komunista Jugoslavije (SKJ); konkretnije, iz diskusija o „liberalizmu“ u Jugoslaviji.⁸ Zadatak ovoga teksta je reorijentacija, odnosno preusmerenje pažnje na jedan naročit prelaz. Naša teza počiva na drugačijoj periodizaciji prelaza u postsocijalistički kontekst: *za razliku od dominantnih analiza demokratskih promena (prelaza), mi tvrdimo da je tranzicija u Sloveniji počela od kraja šezdesetih godina.*⁹ Pored drugačije periodizacije, mi tranziciju ne želimo nazvati „demokratska revolucija“, pošto je od civilno-društvenog potencijala iz sredine osamdesetih ostalo vrlo malo. Veći deo pokreta se stopio sa starom političkom elitom, ili se preusmerio u nevladin sektor.¹⁰ Zapravo bi trebalo da upozorimo kako je termin „demokratske promene“ teoretski primereniji od termina „revolucija“, ali nikako i dovoljan za analizu protivrečnosti i kompleksnosti istorijskih procesa koji su bili na delu u poslednjoj dekadi. Štaviše, taj *politički korektan* termin ukazuje direktno na neutralnost termina *promena*, jer je koncepcija demokratije redukovana na formulu liberalne ideologije koja se zapliće na samom svom početku, odnosno na temeljnom pitanju: šta je „demokratija“? – kako Danica Fink-Hafner u svojoj pomenutoj studiji locira problem. Zapravo bi danas bilo smislenije pitati se da li liberalna koncepcija demokratije uopšte drži vodu? Istrajavati na njoj znači istrajavati na ritualu izbora koji samo potvrđuju odnose moći i postojeći društveni poredak. Temeljna nemogućnost mišljenja alternativne političke forme je najopasnija klopka same demokratije, zapravo objava njene vlastite smrti.¹¹ U većoj meri nego li bavljenje

---

⁸ Repe, *Liberalizem v Sloveniji*, Ljubljana: Borec, 1992.

⁹ Za odličnu analizu postkomunizma u vreme socijalizma vidi takođe: Boris Buden, *Zone des Übergangs: vom Ende des Postkommunismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2009.

¹⁰ Za analizu preobražaja civilnog društva u Sloveniji vidi: Jalušič (2001) iz zbornika *Demokratični Prehodi*.

¹¹ To pitanje je umesno, ali ga se na ovom mestu nećemo laćati. Neka bude dovoljno ako uputimo na zanimljivu odbranu demokratije kao demokratske borbe, tj. prave politike koja subvertira ustanovljene političke institucije, postojeći poredak policije. Vidi u: Jacques Rancier, *Hatred of Democracy*, London: Verso, 2009. [hrvatsko izdanje: Jacques Rancier *Mržnja demokracije*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.]

demokratičnošću same promene zanimae nas specifična analiza toga prelaza, koja će simptomalno ukazati na ono što je u preovlađujućim analizama odsutno. Razume se da je reč o odsustvu analize klasnih odnosa. O tome nije bilo reči, a upravo klasna perspektiva bitno menja viđenje čitave problematike. Ako se složimo sa Žižekom, i ukoliko tranziciju pogledamo *paralaktički*, zahvatićemo njenu logiku koja nije više tako prirodna. U marksističkoj literaturi takav prelaz imenujemo rečju *kontrarevolucija*, odnosno, ako smo malo više analitični, *regresijom* u kapitalizam na način nacionalne države. Takav prelaz možemo označiti kao dobitnu kombinaciju liberalizma i nacionalizma, sintezu koja se u Jugoslaviji počela javljati još s početka sedamdesetih godina. Naša analiza je stoga *tendencijska*¹² i postavlja tačku prelaza u vreme nakon velike privredne reforme 1965. godine.

Ovaj tekst nema pretenziju da ponudi konačni odgovor na kompleksnu problematiku slovenačke tranzicije, već ga pre treba čitati kao kritičku intervenciju u postojeću tranzicijsku literaturu i nacrt za dalja istraživanja. Članak ima dva cilja: prvi je da ponudi panoramski pregled liberalizma u Sloveniji s kraja šezdesetih godina i njegovih ključnih političkih zahteva koji su napajali diskusije s kraja osamdesetih godina.¹³ Zanimae nas i rođenje novog liberalizma u Sloveniji, ali ćemo staviti u zagrade njegov nastavak u osamdesetim godinama pošto je on samo njegovo tragično ponavljanje. Štaviše, njegova sinteza sa nacionalističkom desnicom označava kraj socijalizma i Jugoslavije. Potom će nas zanimati, i to je naš drugi cilj, učinci te regresije, koju ćemo analizirati pomoću Marksove teorije o prvobitnoj akumulaciji. Eksproprijacija i liberalizacija su se u Sloveniji događale sporo – postupna regresija u slovenačku kapitalokratiju – a upravo danas vlastodršci pokušavaju okončati tu tranziciju. Na neoliberalan način, naravno.

1. Slovenački „liberalizam“ u socijalističkoj Jugoslaviji

Jedina stvarna istorijska studija¹⁴ liberalizma u Sloveniji dolazi iz pera Bože Repea, koji predočava protivurečne procese liberalizma i odgovara na pitanje kako je došlo do privremenih klasnih kompromisa, kompromisa vladajuće klase i do uspona, a onda i obračuna, sa liberalima na prostoru čitave Jugoslavije. Repeova ideološka pozicija je pojašnjena u zaključku: „Liberalizam’ u Sloveniji je bio važna tačka na istorijskom putu ka

---

¹² Analizu te tendencije smo razvili na drugom mestu: Gal Kirn, „Jugoslavija: od partizanske politike do postfordističke tendencije“. *Up&Underground Socijalizam*, br. 17/18: str. 207–230. Zagreb: Bijeli Val, 2010.

¹³ Analizom osamdesetih godina smo se bavili na drugom mestu: „Slovene independence never happened, or how to reconstruct the historical mode of politics?“ In: *International issue of journal ISH-Monitor*. Vol. 9, n. 1. ISSN: 1580–688X, ISH: Ljubljana.

¹⁴ Postoji nešto literature koja se tim fenomenom bavi više pobočno ili više sa pozicija klasne analize. U ovom trenutku „liberalizam“ dobija novo ime: tehnokratija. U ovom članku upotrebljavaćemo oba kao sinonimne.

samostalnoj, ekonomski uspešnoj, socijalno odgovornoj, demokratskoj i za svet otvorenoj državi.“ (1992: 260). Iz Repeove perspektive se čini da je liberalni krug bio nužna prethodnica samostalnoj i uspešnoj Sloveniji. Njegov zaključak je optimističan i krasi ga *Zeitgeist* osamostaljenja s početka devedesetih godina. Mi zapravo nećemo poricati tezu o „naprednosti“ liberalizma: mi ćemo je čitati više negativno i, po svemu sudeći, kao ključnu tezu za raspad socijalističke Jugoslavije. Raspad ne možemo razumeti ukoliko ga doživimo kao posledicu iracionalnog karaktera balkanskih naroda ili, paušalno, kao posledicu totalitarne represije titoističke vlasti. Raspadu Jugoslavije su temeljno pomogli politički i intelektualni naponi liberala, te artikulacija političkih zahteva čijih posledica akteri nisu bili svesni. Uprkos liberalnoj poziciji, Repeova studija korektno predočava istorijski materijal pomoću kojeg ćemo pokušati da odgovorimo na pitanje: koji su bili ključni zahtevi liberalnog kruga?

Krajem šezdesetih dolazi do pravog procvata liberalizma, odnosno tehokratije u Sloveniji. Taj uspon treba čitati na dva nivoa: prvi je intelektualni razmah šezdesetih (časopisi, umetnost, novi fakulteti...),¹⁵ a drugi je jačanje unutarpartijske opozicije.¹⁶ Istorijski, treba spomenuti dva događaja, odnosno dve afere koje su ukazale na postojanje dve različite frakcije vladajuće klase, i koje govore o odstupanjima od komunističkog pokreta, ali istovremeno otvaraju put ka kompleksnijoj analizi protivrečnosti ondašnje Jugoslavije. Na umu imamo „cestnu aferu“ i „akciju 25 poslanika“.¹⁷

Ove događaje ne smemo samo površno čitati kao napetosti između republičke i federalne rukovodeće birokratije. Štaviše, te događaje treba čitati kao kondenzaciju protivrečnosti i kao neuralgičnu tačku samoupravljanja, pošto je začet proces slamanja revolucionarnog predstavništva višenacionalnog političkog entiteta. Ovi događaji zapravo svedoče o dve različite koncepcije razvoja socijalističke Jugoslavije koje su lomile koplja oko privredne reforme. Jugoslavija je, naime, prvi put nakon Drugog svetskog rata zapala u ozbiljnu ekonomsku krizu. Potpisivanje međunarodnih sporazuma sa Saveznom Republikom Nemačkom (gastarbajteri), nezaposlenost, nelikvidnost ekonomije, inflacija, sve to je izbilo na videlo krajem šezdesetih, pa je „cestna aferu“ bila samo simptom političko-ekonomskih protivrečnosti koje su se tada odvijale. Ona je izbila u leto 1969. odlukama Saveznog izvršnog veća u vezi sa raspodelom velikih međunarodnih zajmova za gradnju autoputeva po

---

¹⁵ Za pregled avangardnih i ostalih umetničkih pokreta vidi zbornik: *Omitted Histories*, New Media Center_kuda.org, Novi Sad.

¹⁶ U ovom prilogu ograničićemo se samo na drugi front, a zbog prostora neke argumente ćemo pojednostaviti. O kulturnoj delatnosti i kontrahegemonijskoj snazi revije *Perspektive*, vidi: Centrih, Lev „O pomenu Komunistične partije Slovenije med drugo svetovno vojno in po njej.“ [On the role of The Communist Party of Slovenia during after WWII]. In: „Oddogodenje zgodovine: Primer Jugoslavije“, Ljubljana: Borec 60, (Special issue), 2008.

¹⁷ Ta akcija za naš argument nije toliko značajna. Samo da dodamo da se ona ticala partijskog monopola na kadriranje. Desetlećima je, naime, važno nepisano pravilo da skupštinski poslanici sami ne predlažu nezavisne kandidate. Sa time je počelo uže vođstvo Saveza komunista. Pored pitanja kadriranja, za politiku je bila izuzetno problematična takođe i doktrina demokratskog centralizma, koja je, po svoj prilici, onemogućavala nastavljanje revolucije i mišljenje novog susreta između masa i partije...

posebnom, dakako, pogrešnom redosledu, s obzirom na želje slovenačkog republičkog vođstva koje je sebi obećalo brz regionalni ekonomski razvoj. Nesumnjivo je da je protest slovenačkog rukovodstva bio opravdan, jer o toj odluci Izvršno veće nije bilo obavješteno, kao što ni u izveštaju nije bilo nijedne garancije da će pozajmice i ubuduće uključivati slovenačke planove za daljnju gradnju putnih sekcija. Afera je ukazala na probleme „nacionalnog ključa“ u odlučivanju *ko i kada dolazi na red, i čiji deo će se ranije razvijati...* Sve su to bila otvorena pitanja koja su zahtevala konstantna pogađanja i preusmeravanja razvoja. Ono što nas u toj aferi posebno zanima su njeni učinci. Po objavi izveštaja u Sloveniji se pokrenula prava medijska kampanja, sazvano je mnoštvo vanrednih sednica i, prvi put nakon rata, oglasili su se nacionalistički glasovi čak i iz redova Saveza komunista – posebno iz lokalnih opštinskih odbora koje je takva odluka posebno pogodila. Pojavile su se parole o samostalnoj Sloveniji, o iskorištavanju slovenačke ekonomije od strane centra i neravnomerne raspodele sredstava za pomoć nerazvijenima.¹⁸ Doduše u tom trenutku nije došlo do brojnih protesta po Sloveniji, ali se unutar Saveza komunista rasplamsala oštra polemika i borba za vlast: Kavčičev krug (liberali) protiv Popita (stara garda). U pozadini „cestne afere“ su se vodile dve bitke: prva je bitka zametnula političku reformu federacije; liberalni krug (tehnokratija) je zahtevao veće nadležnosti za republike i, zajedno sa hrvatskim liberalima, konfederacijski princip umesto federacije. To je značilo da bi federacija obavljala isključivo spoljnopolitičku funkciju i komandu nad zajedničkom vojskom, na čijem čelu stoji Tito. Druga borba je više bila povezana s ekonomskim pitanjem, i nikako se ne može razumeti bez prve bitke. Ključno pitanje je glasilo: kako nastaviti ekonomsku reformu? U to vreme, pogotovo u Sloveniji, počeo se pojavljivati „postfordistički“ odgovor.¹⁹ Uz decentralizovanost ekonomskih subjekata i nešto veću autonomiju banaka ukazalo se više prostora za inovacije. Kao što je tada ispravno zaključivao ekonomista Ermin Kržičnik, slovenačka ekonomija se preoblikovala i počela usmeravati ka bankarstvu, tercijarizaciji ekonomije, istraživanjima, eksploataciji geoprometnog položaja i transporta, butik-industriji, dizajnu, inženjeringu, intelektualnom razvoju i računarima (Repe, 1992: 41). Tehnokratija je počela jačati u manjim preduzećima, gde je dominirala nad radništvom, ali takođe i u korporativnim političkim telima samoupravnog sistema: SIZ, političke skupštine, SSRN... * Tehnokrate su lagano preuzimale ključne funkcije i bitno doprinele formiranju privatnog kapitala.²⁰

Ovi procesi su kulminirali smenom generacija: stara partizanska generacija se oprašala

---

¹⁸ Rastko Močnik odlično ukazuje na to da se slovenački privredni razvoj bez Jugoslavije ne bi mogao dogoditi. Više od polovine slovenačkih proizvoda prodavalo se u Jugoslaviji, kao što su i neke firme „iskorištavale“ jeftinu radnu snagu nekih drugih republika. Istovremeno, razvoj ostalih republika bio je u velikom interesu slovenačke privrede jer veća je kupovna moć stanovništva doprinosila većoj potrošnji (Up&Underground, 2010: 141–142).

¹⁹ Za više o tome vidi moj prilog (2010) i intervju sa Močnikom iz istog broja Up&Underground magazina.

* SIZ – Samoupravna interesna zajednica; SSRN – Socijalistički savez radnog naroda. (prim. prev.)

²⁰ Za detaljniji razvoj antagonizma između birokratije i tehnokratije, vidi jednu od najboljih marksističkih studija o socijalističkoj Jugoslaviji: Bavčar, Kirn in Korsika, *Kapital in delo v SFRJ*, Ljubljana: založba Krt, 1984.

sa SKJ, u koji su pristizali mladi kadrovi. Većina republičkih rukovodilaca je primila proliberalne svetonazore koji su se kristalisali kroz brojne diskusije o upravljanju ekonomijom. Slovenačka tehnokratija – kao i hrvatska – istupila je sa specifičnim ekonomskim zahtevima koji su se ticali sledećih tačaka: nadzor fonda za nerazvijene od strane privrednika, mogućnosti sklapanja međunarodnih ugovora od strane republika (ne samo od strane federacije); povećanje likvidnosti (krediti) za budući razvoj slovenačkih preduzeća i manjih banaka. Nasuprot dominantom modelu industrijskog razvoja i megalomanskom projektu koji se više puta pokazao kao pogrešna investicija, tehnokrati su počeli postavljati postindustrijski razvoj, odnosno društvo znanja. Bio je to alternativni model razvoja unutar jugoslovenskog socijalizma. Treba odmah dodati: ova postfordistička tendencija i ovakvo upravljanje ekonomijom stavilo je u pitanje komunističku revoluciju. Samim tim je politički entitet Jugoslavije za tehnostrate postao slučajna tvorevina prema kojoj imaju izrazito nedefinisan, pragmatičan i vremenom negativan stav. Lucidnu retrospektivnu interpretaciju uloge liberalizma u Sloveniji dao je jedan od njegovih predstavnika, Ernst Petrič:

„Istorijski gledano, slovenački 'liberalizam' (kao i srpski, Dubčekov itd.) je bio zapravo pokušaj, u još nezrelim istorijskim okolnostima, demokratizacije 'socijalizma'. To ipak nije bilo moguće jer je očigledno rigidan monolitni i ideološki model morao najpre krahirati da bi se raspao... Pošto je kahirao, nije ga se, naravno, moglo spasiti – što je slučaj u čitavoj istočnoj Evropi – i on je, umesto u demokratski socijalizam, pošao putem desnice i restauracije rudimentarnih oblika kapitalizma. Da su uspeli liberali u Jugoslaviji, Dubček u Čehoslovačkoj, itd., možda bi nešto od socijalizma i ostalo. U tom smislu je istorijska šansa bila liberalna varijanta, naša između ostalih. Oni koji su je dotukli, u biti su sahranili socijalizam u pozitivnom smislu.“ (Repe, 1992: 236)

Nešto u ovoj njegovoj oceni, ipak, stoji, i to uprkos tome što autor krokodilskim suzama pokušava sebe i liberalni krug da oslobodi istorijske odgovornosti. Istina je da tehnokrati u tom istorijskom trenutku (bar u Sloveniji) još nisu želeli da sahrane Jugoslaviju. To su učinili kasnije. Tadašnji desni otklon, nacionalizam kulturne birokratije, s izuzetkom Hrvatske, još nije zahvatio mase. Ali tehnostrate su zato počele kopati grob socijalizmu svojim političkim zahtevima i teorijskim pogledima koji su vodili put socijaldemokratije. Poslednja se zauzimala za moćnu socijalnu državu koju bi istovremeno morali podrediti većem uplivu tržišta i znanja. Time bi omogućili prelaz u kapitalističku privredu i oslanjanje na Zapad, te pospešili kraj socijalizma. Demokratski socijalizam bi postao drugo ime za državu blagostanja u kapitalizmu, koji je – priznajmo – ipak bolji istorijski oblik od neoliberalne države. Ali taj kompromis nije promenio učinke takvog programa: o pravom socijalizmu nije više bilo ni govora, liberali su se

u najboljem slučaju vratili na socijaldemokratske pozicije. Moral učinkovitosti i produktivnosti ekonomije, privredničkog nadzora investicija i primanja stranih pozajmica, počeo je dominirati stručnim rečnikom tehnokrata. Iz današnje perspektive se čini da su takvi nazori jedino mogući, pa nije moguće predvideti šta bi se dogodilo da je tadašnja vlast istrajala na socijalističkom programu i zajedničkoj federaciji. Ovako samo spekuliramo šta bi bilo da je liberalna struja pobedila i preuzela vlast u SKJ. Verovatno bi to značilo uvažavanje liberalnih sloboda i širenje različitih političkih grupacija, što bi po svoj prilici sprečilo staljinizaciju SKJ u sedamdesetim. Time bi demokratski socijalizam došao na uzorni nivo evropske socijaldemokratije i prerezao pupčanu vrpцу sa komunizmom.

Nasuprot liberalno-ekonomskom programu (kejnzijanizmu), druga frakcija vladajuće klase, birokratija i vrhovno rukovodstvo SKJ (Titov krug), krajem šezdesetih započinje ideološku ofanzivu protiv devijacija: kako protiv desnih (nacionalista i upliva emigracije), tako i protiv levih (studenti, liberali, umetnici). Usled ekonomske krize i manjka političke legitimnosti, po prvi put nakon Drugog svetskog rata bila je ugrožena klasna solidarnost bratstva i jedinstva. Godinu '68. ne možemo čitati samo kao progresivnu tendenciju, jer u njoj nisu nastupali samo studenti protiv rata, već je renesansu doživeo i nacionalistički imaginarijum. Uprkos masovnom vrenju, ili upravo zbog njega, Tito je taj ideološki rascep znao iskoristiti. Pošto je sačekao razvoj događaja, spretno je reaproprišao „levu“ kritiku i usmerio je na desnu stranu. Tako je majstorski – na simboličkoj ravni – jednim udarcem ubio dve muve. Studenti su zahtevali ostvarenje ideala socijalističke Jugoslavije, ideala koje je začela stara partizanska garda, i istovremeno kritikovali birokratiju i preveliku liberalizaciju ekonomije koja je rezultirala većom nezaposlenošću i besperspektivnošću za mlade.²¹ Tito je dočekao studente i udovoljio njihovim zahtevima. Zauzeo se za afirmaciju egalitarističkih ideala i kritiku usmerio na nacionaliste i liberale, koji su prouzrokovali nastalu situaciju. Pokrenuo je disciplinske mere: preko CK SKJ je otpočeo ponovnu recentralizaciju komunističke vlasti. Vodeći komunisti su počeli upotrebljavati dogmatički jezik i ponavljati stare formule neprestanog upozoravanja na spoljašnju (sovjetska invazija na Čehoslovačku) i unutrašnju opasnost. Ta paranoična situacija je doprinela kasnijoj represiji i oslabila potencijal studentskog pokreta. Tom pokretu je sasvim sigurno nedostajao trajniji i koherentiji program koji bi uključio radništvo. Ako govorimo o propuštenoj istorijskoj prilici, onda je svrsishodnije tražiti je u osujećenom susretu između radnika i studenata.

Vodeći komunisti su priznali ekonomske teškoće i osudili pogrešan put koji je začeo od dela republičkih elita. Po Titovim rečima, u višenacionalnoj Jugoslaviji je Savez komunista bio jedina sila koja bi u skladu sa radničkim interesima mogla rešavati nacionalne probleme. Zbog toga je bilo potrebno vratiti se strožoj kontroli kadrova, pa je Savez komunista od tada imao

---

²¹ Najboljem estetskom uprizorenju ovih suprotnosti možemo se diviti u Pavlovićevom filmu *Kad budem mrtav i beo* iz 1967. godine.

odlučujuću ulogu u postavljanju ljudi u sudovima, medijima, školstvu... Ali i pored političke discipline, stara garda je u ekonomiji nastavila sa starim modelom – kompromisom između tržišta i plana, te opšteg modela samoupravne ekonomije kao dogovorne ekonomije. Kako kaže ekonomist Mencinger, na taj način je ekonomija napola vođena, a napola prepuštena sama sebi. Uprkos formalnim revizijama ekonomskog programa, a zbog ideološke usmerenosti na industrijsku radničku klasu, SKJ je i dalje investirala u velike projekte i ostala vezana za stari industrijski model koji je u novim okolnostima bio zastareo. Jugoslovenskom komunističkom vođstvu i njegovoj intelektualnoj snazi manjkalo je klasne analize koja bi locirala određene protivrečnosti i radila na novoj političkoj klasnoj kompoziciji. Takve analize bi svakako ukazale na pogubnost istrajavanja na starim ekonomskim modelima, ali se ni u kom slučaju ne bi zatvorile „tehnokratskim modelom“ kao jedinom alternativom. Umesto istinskog promišljanja ekonomske budućnosti, došlo je do ideološke zasićenosti i do situacije u kojoj su stare formulacije postale simbol nemogućnosti mišljenja nove situacije. Te formule su time svedočile o nemogućnosti nastavljanja revolucionarnog puta na kojem bi se ispočetka promišljao odnos prema masama kao očuvanje odnosa vlasti. Prećutna pretpostavka samoupravnog modela je ostao SKJ, partija kao skrivena reproduktivna mašinerija koja u zadnjoj instanci upravlja svim ključnim procesima. Što je više gubila revolucionarno tle, socijalistička vlast je povećavala zanimanje za mitologizaciju slavne prošlosti i začetaka Jugoslavije. Upravo takva slepa vera u socijalizam i ponavljanje istih ideoloških rituala akademskog modernizma²² nisu dopirali do nedara društvenih odnosa. Štaviše, to je podstaklo antitotalitarističku kritiku koja se koncentrisala na metode starog dinosaurus. Socijalistička privreda je postala lak plen za kritiku kulturnih i političkih skupina u nadolazećim decenijama. U trenutku istorijske krize i represije socijalistička ideologija SKJ je iscrpljena. Kao predstavnica radničke klase, SKJ je iz petnih žila pokušavala zadržati istorijske zasluge i nastaviti revoluciju neprestano akumulirajući pravne i političke preskripcije. „Odumiranje države“ se u Jugoslaviji saplitalo o sve veća protivrečja. Na jednoj strani lenjinistička teza o odumiranju državnih institucija, a na drugoj njihovo gomilanje: nebrojeni odbori, sednice, rasprave – socijalistička struktura ekonomije više odgovara Fukoovoj [Foucault] analizi, nego antitotalitarnim kritikama. Umesto da brojne političke institucije proizvode politički angažman, rezultirale su očigledno većim otuđenjem i uzmaku radništva. Povrh svega, jugoslovensko rukovodstvo je blagoslovilo novi ustav iz 1974, ustav koji je jedan od najdužih na svetu i koji je na sadržinskoj ravni potvrdio većinu političkih zahteva tada već smenjene liberalne struje. Taj ustav povećava nadležnosti republika, jer formalno uvodi pravu federativnu strukturu, pošto je pored šest republika priznao još i dve autonomne pokrajine – Vojvodinu i Kosovo. Začuđujuće je to što je ustav dodelio toliko nadležnosti republikama,

---

²² U to vreme dolazi do velikog porasta produkcije crvenih vesterna, partizanskih filmova i raznih antifašističkih spomen-obeležja.

pošto je ekonomska suverenost samo korak od političke, a onda i do nezavisnosti. Tendencija konfederalizma je dakle bila zapisana već u formalnom dokumentu SKJ, i to još od daleke 1974. godine. Možemo je tumačiti kao odlaganje kraja „jedinstva“, jedinstvenog upravljanja poslovima, a svakako kao „pogrešan korak“ koji su u osamdesetim rabili i interpretirali na sve moguće načine. Katrin Samari [Catherine Samary], recimo, čita taj dokument kao klasni kompromis birokratije i tehnokratije, koji je imao krupne posledice za buduću sudbinu Jugoslavije.²³

Pored ideološke ofanzive, stara garda je primenila i represiju na svim nivoima: govorimo o prvoj pravoj staljinizaciji SKJ. Osim što su pod pritiskom, često suptilnim, odstupili vodeći liberalni političari i prestajali sa radom umetnici i intelektualci – neke od njih su proterali sa fakulteta i iz časopisa, dok su drugi napustili Jugoslaviju. Opseg ideološkog čišćenja je bio različit od republike do republike, ali je do najveće represije došlo u Hrvatskoj, jer je iz Saveza komunista Hrvatske i drugih organizacija istupilo na stotine članova. Treba dodati da se čistka događala s razlogom. Uprkos tome što se ne možemo slagati sa metodom – nacionalizam ne možeš uništiti kidanjem cvetova – potrebno je biti svestan da je u Hrvatskoj sedamdesetih buknuo masovni nacionalistički pokret. Vodeći komunisti i hrvatski liberali su tolerisali masovne skupove, a neke od zahteva protestanata i simpatizali. Maspok – prvi masovni nacionalistički pokret nakon Drugog svetskog rata – bio je zatrt 1971. godine. (Repe, 1992: 250). Pokretu su se pridružile mnoge grupe, a jezgro je činila intelektualna sredina povezana sa Hrvatskom maticom. Pokret bismo mogli označiti kao ideološku sintezu liberala i nacionalista, koji su u nekim momentima zaista zahtevali samostalnu Hrvatsku, Hrvatsku kao državu Hrvata (bez Srba). Upravo takva klasna koalicija, hegemonijski blok nacionalista i liberala, bila je snaga koja je najavila smrt Jugoslavije. Ta klasna koalicija je postala moćna u osamdesetim godinama. Po obračunu sa hrvatskim liberalima, na red su došli srpski, slovenački i makedonski: godina 1972. označava privremeni suton liberalizma u Jugoslaviji.

Pregled događaja iz osamdesetih godina zahtevao bi više prostora,²⁴ dok je ovom tekstu cilj da prikaže kontinuitet koji postoji između liberalizma sedamdesetih i onog s kraja osamdesetih godina. Liberalizam s kraja osamdesetih je samo tragično ponavljanje svog prethodnika. Nije proizveo ničeg bitno novog, u najboljem slučaju reč je o radikalizaciji nekih zahteva koji su bili u opticaju ranije, ali koji su ovaj put zahvaćeni nacionalističkom groznicom. Republike počinju vući svaka na svoju stranu, kako o tome Mencinger piše:

---

²³ Za preciznu analizu ustava vidi: Catherine Samary, *Le marché contre l'autogestion: l'expérience yougoslave*. Paris: Publisud, Montreuil, 1988.

²⁴ Rado bismo nastavili dalje, jer liberalizam se okončao..., u osamdesetim godinama je za svojeg prirodnog saveznika našao kulturnjake, desnicu..., pokrete za civilno društvo, mase obuzete nacionalizmom. Vidi takođe i: Mastnak, Tomaž. „Totalitarizam od spodaj“ Ljubljana: Družboslovne razprave. Vol.4. No.5. 1987.

„Sadašnje odnose među republikama, čije vođe su usled uzdrmanog političkog monopola prisiljene štiti 'suverenost', odlično prikazuju odnosi iz teorije igre: radi se o izboru između individualne i kooperativne igre. Pojedinačne republike su u položaju igrača uverenog da bi bilo bolje da igra sam, bez drugog igrača, pošto ga nije moguće ubediti u isplativost zajedničke igre, i to stoga što smatra da sam igra kooperativno, a drugi ne, pa tako, zapravo, dobijamo igru bez sudije i utvrđenih pravila.“ (1990: 493)

Na kraju takve igre došlo je do krvavog rata. Ovde će nas zanimati učinci kraja jugoslovenske igre – učinci demokratskog *prelaza*.

2. Prelaz u samostalnu Sloveniju: eksproprijacija, privatizacija

O prvobitnoj akumulaciji kapitala je malo pisano u tranzicijskoj literaturi, jer je političko-ekonomska tranzicija koincidirala sa izgonom marksističke analize sa univerziteta, iz medija i iz javnog prostora uopšte. Ova odsutnost nije naivna, kao što to nije ni prvobitna akumulacija. Kako je to pravilno i slikovito pisao Marks na kraju prvog toma *Kapitala*, početke kapitalizma pratili su nasilni i krvavi procesi: korupcija, plenidba, pljačke, izdaje, ubistva, genocid, zatvaranja, razvlašćivanja seljaka, kolonizacija neevropskog sveta i, naravno, institucije koje utvrđuju primat privatnog vlasništva nad ostalim tipovima vlasništva. Seljaci su bili prognani sa svoje zemlje i, drugim rečima, postajali slobodni; svoju radnu snagu, svoje ruke, sada su prodavali manufakturama, novim gospodarima – kapitalistima. Njihovo mesto na zemlji preuzele su ovce; stara zajednička zemlja postala je prostor za aristokratski lov. Ako se seljaci nisu dobrovoljno nudili gradovima i fabrikama, na to su ih prisiljavali novi zakoni: u Engleskoj je od XVII veka zabranjeno prosjačenje i besposličenje. Koga bi gde uhvatili na (ne)delu, odnosno prosjačenju, zatvarali bi ga i, u nekim slučajevima, kažnjavali smrću. Sa uvođenjem novog načina eksploatacije i sa formiranjem nove radničke klase, ne smemo zaboraviti, cvetala je trgovina robljem i omogućila uspon brojnih primorskih gradova (na primer Liverpula) u cilju pljačke i eksploatacije kolonija. Na taj način je u centru kapitalističke mašinerije, već od samog početka, na delu nasilna logika eksploatacije i podvrgavanja rada kapitalu, kao i ostalih načina proizvodnje pod zakon robne proizvodnje. Prvobitna akumulacija i bogaćenje vladajuće klase (buržoazije i delimično plemstva), dakle, nisu išli sami od sebe ili usled preduzetničkog duha mnoštva Robinzona, već suprotno – posla imamo sa uspostavljanjem i reprodukcijom kapitalističkih klasnih odnosa i društvenih formacija.

Dvadeset godina po raspadu Jugoslavije i ispunjenja hiljadugodišnjeg sna slovenačkog naroda, došlo je vreme da podvučemo crtu slovenačkog „demokratskog prelaza“. Većina

stanovnika Slovenije nije ni sanjala o posledicama prelaza na drugi društveno-ekonomski sistem, a kamoli da je bila svesna implikacija kraja socijalizma. Sumnjamo da je preterano reći da bi ishod referenduma iz 1990. bio drugačiji da je pitanje glasilo: Slovenci i Slovenke, želite li u sledećoj deceniji biti svedoci povećanju klasnih razlika i nezaposlenosti, smanjivanju godišnjih odmora i penzija, te privatizaciji zdravstvenih usluga...? Umesto toga, klasna pitanja su se krila u pozadini, dok je u prvi plan postavljena nacionalna problematika ukrašena liberalnom ideologijom ljudskih prava i pravne države. Svi ti procesi su proticali u duhu Evrope i demontaže samoupravnih institucija, te usponu privatnog vlasništva.

Ideološki sukobi su bili ključni za uspostavljanje nove države, pa je sa deligitimizacijom radničkog samoupravljanja tekla prava ekonomska tranzicija. U Sloveniji su je „teoretičari“ i medijski doksolozji (*doxa*) imenovali denacionalizacijom, što je, dodajmo, nepravilan termin. Naime, u Sloveniji je nakon denacionalizacije dobar deo preduzeća ostao u državnoj vlasti, iako u Jugoslaviji nije bilo mnogo državnog vlasništva; naprotiv, preovlađujuće je bilo društveno vlasništvo. Zbog toga radije, sledeći Marksa, upotrebljavamo termin eksproprijacija, pošto je došlo do razvlaštenja društvenog vlasništva i talasa privatizacije. Ovaj proces označava rasprodaju društvene imovine koju je jugoslovenski radni narod gradio i sticao četiri decenije nakon Drugog svetskog rata. Društvo, odnosno, radni narod je u prvom koraku razvlašten sredstava za proizvodnju, koja prelaze u ruke novih upravljača, odnosno novih vlasnika (bilo države, bilo privatnog kapitala). Istovremeno, radništvo gubi kontrolu u fabrikama; radnički saveti dobijaju samo savetodavnu ulogu, dok po upravama sede ili stari iskusni kadrovi, ili pak novi bogataši (*nouveau riches*) – ljudi sa vezama ili delovi nove frakcije vladajuće klase. Većina ili bar veći deo velikih preduzeća ostaje u rukama države, tako da možemo govoriti o delimičnoj nacionalizaciji industrije, ali nacionalizaciji koja je svakako na strani kapitala, a ne rada. U ruke privatnog kapitala prelazi samo deo starih preduzeća. Istina je da neki delovi uprave preuzimaju inicijativu i, zahvaljujući vezama s bankama i dostupnosti informacija, koriste novu situaciju (tajkunizacija). U takvoj klimi je besmisleno govoriti o bilo kakvoj radničkoj participaciji. Sindikati na početku devedesetih su bili još izuzetno slabi, te su se konstituisali s obzirom na stranačku pripadnost.

Sledeći značajan korak ka institucionalizaciji privatne svojine je bio izveden suptilnije i donekle demokratičnije nego u većini bivših socijalističkih država. To je tačka na kojoj je pala prva slovenačka vlada (DEMOS): desni pol je istrajavao na privatizaciji po neoliberalnom modelu (Sahs [Sachs]), dok je levi težio socijaldemokratskom modelu, kakav je zastupao Mencinger. Poslednji model u blago modifikovanom obliku pobeđuje, i zakon o denacionalizaciji biva prihvaćen početkom 1990. godine. U Sloveniji dolazi do privatizacije „odozdo“, ili do „demokratske tranzicije“, koja rezultira prenosom društvenog bogatstva i

vlasništva u ruke slovenačkih državljana (ali ne i stanovnika Slovenije!).²⁵ Čitavo društveno bogatstvo je procenjeno na određen iznos, koji je državna vlast razdelila na sertifikate za sve državljane. Taj sertifikat je kasnije Janez slobodno uložio u preduzeća koja su se nalazila na slovenačkoj berzi. Možemo reći da je većina sertifikata loše uložena, dok su se neki opet kroz taj proces obogatili (znanje, unutrašnje informacije i finansijske špekulacije). Po izvedbi demokratske raspodele, krivica za loša ulaganja kapitala je bez zadržke svaljena na pojedince u stilu: „Pa zašto ste loše investirali?“.

Privatizacija zemljišta i nekretnina je bila područje na kom je eksproprijacija prevršila meru, pa se stanje vratilo u vreme pred Drugi svetski rat. Ogromni zemljišni veleposednici postaju rimokatolička crkva i deo stare buržoazije. Taj proces teče do kraja devedesetih godina, i biva dovršen sporazumom između crkve i države. Situacija sa stanovima je nešto drugačija: društvene stanove je u devedesetim godinama bilo moguće otkupiti po prilično povoljnim cenama pošto je država podsticala privatno vlasništvo – pored automobila, svaki Slovenac bi sada mogao imati i svoj stan, odnosno kuću. Ali uprkos povoljnim cenama, masovni otkupi stanova značili su i masovno zaduživanje stanovništva. Takvim zaduživanjem se dogodilo značajno investiranje u banke, koje su na taj način počele dobijati ogromnu finansijsku injekciju. To je obezbedilo povećanu mogućnost kreditiranja preduzeća, ali i dodelilo vanredno značajnu ulogu bankama u čitavom tranzicijskom razdoblju.

U devedesetim je privatizacija i eksproprijacija radnog naroda proticala na različitim područjima: na području nekretnina, na planu odvajanja radnika od sredstava za proizvodnju, na ravni ustanovljenja privatne svojine i na političkom nivou, koji je rezultirao razgradnjom institucija delegatskog sistema i samoupravljanja. U Sloveniji se tako formirala nova vladajuća klasa koja je verno odslikava aktivne učesnike narodnog pomirenja; za vladanje Slovenijom najpre se treba pomiriti: stari komunisti (delovi stare elite), liberali (unutarpartijska devijacija i novi preduzetnici), te crkvo-klerikalci (delovi prastare elite). Na taj način imamo komičnu situaciju, pošto je vladajuća klasa sastavljena iz ideološke smese sva tri modela: socijaldemokratskog, liberalnog i klerikalnog. Ali razlike su se poslednjih godina smanjile. Oko ključnih tačaka je neprekidno postojao konsenzus (EU, NATO, kapitalizam), a u poslednjim godinama vladajuću klasu ujedinila je nužnost reforme koja bi dovršila tranzicijski proces.

Umesto zaključka: od liberalizma do neoliberalizma danas

Slovenija je 2005. godine stupila u drugi talas privatizacije, koja je u prvom redu najavila

---

²⁵ Iz tog procesa odsutni su bili izbrisani. Legalno čišćenje 25 hiljada ljudi iz registra stalnog prebivališta do danas ostaje nerešen problem.

dokapitalizaciju državnih preduzeća (železnice, velike apoteke, pivare, razni industrijski pogoni), ne bi li sva velika preduzeća prešla u ruke privatnog kapitala. Janšina vlada je najavila jedinstvenu poresku stopu, što bi po džepu udarilo pre svega srednji sloj i radničku klasu. U tom istorijskom trenutku su se pokretači neoliberalne reforme preračunali. Naleteli su na minu: prvi put su se u samostalnoj Sloveniji zatekli pred moćnim i autonomnim sindikalnim pokretom, koji je u nedavnoj prošlosti nekoliko puta organizovao masovne demonstracije i najavio generalni štrajk. Reforma je propala, a sindikati su postali ozbiljna politička snaga, jedina koja još zastupa „socijaldemokratske“ pozicije.²⁶ Da ne bude zabune, nakon izbora 2008, ubedljiva pobeda Pahorove liste Udruženih socijalnih demokrata ne dovodi do revizije vladinih programa. U trenutku najveće ekonomske krize Pahorov kabinet se odlučuje za najopsežnije neoliberalne reforme, na kakve bi bila ponosna i gvozdena Tačer [Thatcher]. Vladin program je jednostavan: konačno uništiti nasleđe socijalne države. Nova neoliberalna država još uvek raspolaže značajnim nadležnostima, ali ovaj put radi sve da omogući reprodukciju kapitala (ne i rada!), dok rad prepušta pojedincima, njihovoj snalažljivosti i konkurentnosti na tržištu (reforma rada na malo, ukidanje studentkog rada). Neoliberali imaju zasluge u tome što su prvobitnu akumulaciju kapitala učinili permanentom. Prekarni uslovi postaju pre svega prekarni za radnike. Radno zakonodavstvo se dotiče manjeg broja radnika, jer ovi uglavnom nisu više zaposleni na neodređeno vreme. Na taj način je više radnih ugovora pod instancom privatnog prava, dok ugovori na određeno vreme za kapitaliste znače manje obaveza u pogledu socijalnih davanja i sigurnosti na radu. Moramo naglasiti da makropolitike napadaju sva područja: penzijske reforme (pomeranje granice penzionisanja na 65. godinu života), zdravstvena reforma (uspešna privatizacija), nepoštovanje kolektivnih ugovora u javnom sektoru, privatizacija visokoškolskog sistema, ukidanje studentskih organizacija i verovatno još toga. Na udaru su takođe i sindikati: vlada ih na sve načine pokušava zavaditi među sobom. Ali za sada, sindikalna solidarnost još uvek opstaje, pa su u tom pogledu izgledi za reforme loši. Više zabrinjava ocena da nacionalistička mržnja u vreme ekonomske krize prati neoliberalne reforme. Pitanja o raspodeli dohotka i oporezivanju bogatih danas se čine svetlosnim godinama udaljenim, iako su ih i najveći liberalni ekonomisti imali pred očima u trenutku rođenja liberalizma. Zaista smo otišli predaleko. Može biti da je vreme da se vratimo na početak, na godinu 1943, i da promislimo kako iznova misliti komunizam i delovati politički...

Prevod sa slovenačkog: Zoran Gajić i Savo Romčević

Prvobitno objavljeno u: Popović, Željko; Gajić, Zoran (ur.) (2011): *Kroz tranziciju. Prilozi teoriji privatizacije*. Novi Sad: AKO, str. 21–39.

---

²⁶ Vidi zbornik Lukič Gorana i Rastka Močnika, *Sindikalno gibanje odpira nove poglede* (2009, ZSSS, Ljubljana).